

ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

*О.В.Шебаніна, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Висвітлено ретроспективу використання аграрних земель в Україні в цілому та її південних областях. Виявлено невирішені тут проблеми. Зроблено спробу сформулювати комплекс заходів щодо покращення сучасного стану справ, підвищення ефективності землекористування.

Освещена ретроспектива использования аграрных земель в Украине в целом и ее южных областях. Выявлены нерешенные здесь проблемы. Сделана попытка сформулировать комплекс мероприятий по улучшению современного состояния дел, повышения эффективности землепользования.

Кожне сільськогосподарське підприємство (незалежно від форми господарювання) володіє певним ресурсним потенціалом, що складається із землі, робочої сили, основних та оборотних засобів. Причому, вихідними, визначальними для аграрних формувань, звичайно ж, є земельні угіддя, стан яких значною мірою обумовлює ефективність функціонування будь-якої виробничої сільськогосподарської структури.

Проблемою ефективності використання аграрних угідь займається значна кількість науковців. Однак деякі її аспекти залишаються не до кінця вивченими. Метою даної статті є дослідження ретроспективи застосування земельних угідь сільгосппризначення по Україні в цілому та її південних областях (Миколаївській, Одеській та Херсонській), виявлення невирішених у цій сфері проблем і розроблення пропозицій щодо покращення сучасного стану справ.

В Україні тривалий період часу мало місце посилене використання наявних земельних угідь, у результаті чого склалися занадто високі рівні їх розораності.

Слід зазначити, що у нашій державі найвища у світі розораність території – 56,2%, а сільськогосподарських угідь – 77,8%. Між тим, наприклад, у США рівень розораності території стано-

виль лише 20%, в Австрії та Китаї — 10%, у Болгарії та Франції — 34%, у Великобританії — 28%, Нідерландах — 25%. Але, не зважаючи на низькі рівні цього показника, у них немає проблем із забезпеченням вітчизняного населення продовольством. Більш того, значна його частина успішно експортується.

У результаті формування в Україні техногенного типу розвитку АПК (у тому числі його продовольчого підкомплексу) відбувається великомасштабна деградація і навіть повна втрата сільськогосподарських угідь — через ерозію, зменшення вмісту гумусу в ґрунті, зростання часток засолених та заболочених земель. За даними Держкомзему України, 13,2 млн.га сільськогосподарських угідь країни зазнають водної ерозії, 19,3 млн.га — вітрової, 10,7 млн.га мають підвищену кислотність, 3,9 млн.га — засолені і солонцюваті, 3,6 млн.га — заболочені і перезволожені. Площа еродованої ріллі протягом останніх 25 років збільшилася на третину і щорічно розширюється на 90-100 тис.га, а вміст гумусу в ґрунтах знизився на 20%. Разом з тим витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і меліоративні роботи постійно зменшуються.

Наприклад, на Миколаївщині станом на початок 2006 року майже половина (42,1%) орних земель знаходилася на ерозійно-небезпечних площах, у результаті чого середньорічний змив ґрунту в області сягав понад 13 т/га. Впродовж останніх десяти років ареал водної ерозії поширюється на 14 тис.га за рік. Ерозійні процеси одержали поширення на 48% орних земель. Для того, щоб компенсувати втрати гумусу, в ґрунти області потрібно вносити щороку понад 61 млн.тонн гною, що у грошовому виразі становитиме понад 3 млрд.грн.

На жаль, значна частина земель нашої країни, у тому числі і її причорноморських областей страждає від різноманітних забруднень і тому має незадовільний екологічний стан. За даними ННЦ “Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н.Соколовського”, 20% сільськогосподарських угідь України забруднено промисловими відходами, понад 8,4 млн.га — радіонуклідами. На техногенно забруднених землях урожайність зернових культур знижується на

20-35%, кормових — на 35-50 і плодкових — на 35-40% [3].

Деградація аграрних земель набула загрозливого характеру для безпеки держави. В останні роки в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у нас виробляється валової продукції в середньому на 270 євро, тоді як у країнах-членах ЄС — понад 2 тис.євро. Тобто землемісткість нашого сільського господарства у 8 разів вища, ніж у країнах Євросоюзу [5].

Необхідно вказати, що в різних регіонах нашої країни якісний стан, а у підсумку — і грошова оцінка земель значно відрізняється. Результати проведених нами по причорноморських областях, Україні в цілому та її Степу досліджень щодо грошової оцінки аграрних земель зосереджено в таблиці.

Таблиця

Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь України, її Степу та причорноморських областей за 2005 р., грн.

Види угідь	Миколаївська обл.	Одеська обл.	Херсонська обл.	Степ	Україна в цілому
Сільгоспугіддя в цілому	7348	8125	9848	8881	8733
у т.ч.: рілля	7715	8228	10126	9291	9204
багаторічні насадження	27085	31641	30403	34232	34330
сіножаті	2034	3029	1792	3012	4541
пасовища	1997	2095	1652	2261	2758

Серед наведених у таблиці груп земельних угідь як в Україні в цілому, так і в її Степу та причорноморських областях найвищу грошову оцінку мають багаторічні насадження, але це обумовлено не більшою родючістю земель під ними, а тим, що до вартості 1 га садів і виноградників включається і грошова оцінка самих насаджень. Стосовно інших груп земельних угідь необхідно відмітити, що найбільшою вартістю, звичайно ж, відрізняється рілля. Зокрема, по Україні в середньому вона у 2,0 і 3,3 раза перевищує рівні цього показника по природних сіножатях і пасовищах.

Порівнюючи причорноморські області нашої країни, слід підкреслити, що як по сільгоспугіддях в цілому, так і по ріллі найбільш цінні землі має Херсонщина, друге місце посідає Оде-

щина, а третє — Миколаївщина. У порівнянні із середніми даними по Степу та Україні в цілому у кращому стані за вказаними видами угідь знаходиться лише Херсонська область, а Одеська і особливо — Миколаївська поступаються їм.

Що стосується багаторічних насаджень, то їх грошова оцінка найвища в Одеській області, а найнижча — у Миколаївській. Таким чином, з причорноморських областей за більшістю видів угідь гірші землі має Миколаївська область, а кращі — Херсонська.

Говорячи про високі рівні деградації земель та їх сучасний незадовільний стан, слід визнати, що причиною цього є малі обсяги здійснюваних останніми роками робіт щодо відновлення угідь, порушених внаслідок тих чи інших причин.

Основними формами використання сільськогосподарських земель у сучасних умовах є наступні три: передача в оренду, особисте використання її землевласником, спільна експлуатація земель на кооперативних засадах кількома землевласниками. Говорячи про оренду, слід вказати, що за належної законодавчої бази, дотримання умов укладених угод, відповідальності сторін саме вона може стати запорукою сталого розвитку сільського господарства. Що стосується другого шляху, то його застосування в умовах відсутності засобів малої механізації, нерозвиненості обслуговуючих структур аграрного профілю, професійної невідповідності багатьох власників земельних ділянок, на нашу думку, для більшості з них практично не під силу. Оскільки вирішення цих питань з кооперуванням землевласників значно полегшується, третя з перелічених вище форм є більш прийнятною, ніж друга. У ній легше забезпечити багатопрофільність господарювання (що “страхує” від несприятливих погодних умов окремих років), дотримуватися раціональних сівозмін, ефективно використовувати людський ресурс.

Як відомо, у світі основна частина земель сільськогосподарського призначення застосовується в якості застави при одержанні кредитів, продається ж її лише 0,7-1% [2]. Тільки через іпотеку сільське господарство може стати вигідним бізнесом, оскільки вона

сприяє концентрації земель у ефективних власників і раціоналізації землекористування. За даними Держкомзему України, використання половини із загального обсягу розпайованих земель як об'єкта застави на умовах іпотечного кредитування дозволить залучити в аграрний сектор понад 4 млрд. грн. довгострокових кредитів [2].

Світова практика доводить, що ринкові механізми обороту земель не є самодостатніми і потребують державного регулювання. Саме держава покликана забезпечити гарантії власності й обігу земель, стабільність своєї політики щодо земельної нерухомості та інвесторів, а також формування ефективної системи планування.

Створення ринку сільськогосподарських земель нині стримується через мораторій на їх купівлю-продаж. Для запровадження дійового ринку аграрних земель в Україні доцільно вжити ряд заходів, які б забезпечували його прозорість, демократичність, функціонування в інтересах селян та контроль з боку держави і громадян. Насамперед необхідно створити належну інфраструктуру цього ринку, основними складовими якої, на погляд Т.М.Ліщенко [4], є: система формування і регулювання ринку; сільські товариства з регулювання обороту земель сільськогосподарського призначення; ліцензовані організації із землеустрою та оцінки земель, представництва земельної біржі, спеціалізовані земельні суди; земельно-кадастрова система; інформаційна система, у тому числі земельно-інформаційна (попиту і пропозиції); кредитні організації і заклади, земельні і комерційні банки, земельно-консалтингові підприємства.

Існуюче законодавчо-методичне забезпечення ринку земель характеризується недостатнім рівнем нормативних розробок, що гальмує побудову його інфраструктури та застосування економічних методів регуляторної участі держави. В Україні доцільно завершити формування правової бази ринку земель, спростити процедуру оформлення угод із земельними ділянками, при розподілі і використанні сільгоспугідь дотримуватися екологічних вимог, удосконалювати систему обліку і реєстрації земельних ділянок і прав на них, сформувати належну інфраструктуру земельного ринку тощо. На основі невитребуваних земельних часток (паїв) необ-

хідно сформувати спеціальні земельні фонди для подальшого їх перерозподілу або здачі в оренду працівникам сільгосп підприємств, громадянам України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де розміщена дана земельна ділянка (пай). А для цього потрібно провести повсюдний землеустрій.

З метою регулювання обороту земельних ділянок на території кожного адміністративного району необхідно створити відповідні сільські товариства за участю представників органів виконавчої влади, місцевих органів земельних ресурсів у сільському господарстві, банків, сільгосп підприємств, фермерських і особистих селянських господарств. Їх основними завданнями є:

- розгляд пропозицій купівлі-продажу земельних ділянок — з точки зору дотримання переважного права їх придбання мешканцями даної сільської території;
- сприяння обміну земельних ділянок;
- створення резервного фонду земель (шляхом викупу ділянок) для його подальшого перерозподілу;
- організація продажу земельних ділянок, використання яких не відповідає вимогам їх раціонального застосування;
- систематизація інформації про оборот земельних ділянок, їх ціни, доцільне використання та можливі інвестиції;
- виявлення непридатних для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і формування резервного фонду земель з метою їх передачі (продажу) для несільськогосподарських потреб;
- організація узгоджувальних процедур для вирішення земельних та майнових спорів [4].

Для зупинення тенденції щодо руйнування природного середовища держава покликана розробляти відповідні програми охорони і відновлення природних ресурсів та заохочення сільгосптоваровиробників у використанні екологічно безпечних технологій, в яких передбачається належна їх підтримка. Кошти, що надходять від платежів за порушення землеохоронного законодавства, доцільно було б нагромаджувати в Державному земельному банку, а використовувати — лише за цільовим призначенням.

Важливим джерелом нагромадження коштів та ефективним заходом щодо охорони земель є ліцензування землекористування. Придбавши відповідну ліцензію, суб'єкт господарювання отримує право не тільки на застосування визначених забруднюючих інгредієнтів, але й на подальший перепродаж отриманої ліцензії. Перепродаючи її, землекористувач повинен заздалегідь скоротити забруднення та псування ґрунтів і створити певні умови для оптимального землекористування.

Для подолання кризового екологічного стану необхідно: впроваджувати заходи щодо вилучення з обігу 20-30% непридатних для обробітку малопродуктивних площ; удосконалювати системи обробітку ґрунту, використання добрив та захисту рослин; запроваджувати прогресивні системи землеробства. За розробками науковців [5], у цілому по Україні з інтенсивного обороту слід вивести 5-12 млн.га ріллі. Це — еродовані і деградовані площі, певна частина яких уже не використовується.

Всі землеохоронні заходи повинні базуватися на обов'язковому використанні орних земель за сівозмiнами. Необхідно виводити по черзі із сівозмiн 25-30% орної землі на 5-6 років. Така тимчасова “консервація” земель дозволить одержати дешеві корми для тваринництва, а також “відпочити” землі від інтенсивного обробітку та відновити її родючість. Перед введенням у сівозмiну частину цих земель доцільно зайняти вирощуванням багаторічних злако-бобових трав, що створюють 500-750 кг/га гумусу, еквівалентного 20-30 т/га гною, і забезпечують виробництво 1,5 млн.т азоту, а частину вилучених земель використовувати під культурні пасовища та сіножаті.

Одним з важливих напрямів збереження та підвищення родючості ґрунтів і навколишнього середовища є вирощування ріпаку, основні переваги якого такі: 1 га ріпаку поглинає близько 20 т вуглекислого газу; при вирощуванні ріпаку з вузькими міжряддями (12,5см) у 4-8 разів зменшується негативний вплив інтенсивності дощу, на 20-30% покращується водопроникненість опадів у нижні шари ґрунту, що запобігає ерозії останнього; солома, яка залишається на полі після збирання урожаю, відіграє роль мульчі,

що теж запобігає ерозійним процесам; він очищує ґрунт від радіонуклідів; ріпак є цінним попередником для пшениці, урожайність якої при цьому підвищується на 20%; технічний гліцерин окремих сортів ріпаку є сировиною для виробництва фосфорних добрив; вирощування ріпаку відрізняється високою рентабельністю. Нині в Україні близько 1,3% ріллі засівається озимим ріпаком. У перспективі є можливість збільшити площі під ним до 10% (близько 3 млн.га), головним чином – за рахунок скорочення посівних площ під соняшником, що позитивно вплине на якісні показники земель, стан навколишнього середовища, сприятиме акумуляції коштів у виробників сільськогосподарської продукції [1].

Як відомо, необхідною умовою ефективного використання земель в Україні і особливо – в її південних областях є зрошення, позитивна роль якого виявляється насамперед у підвищенні урожайності більшості сільськогосподарських культур. Проте слід вказати, що в останні роки в нашій країні відбувається послідовне скорочення площ зрошуваних земель, про що можна судити за рисунком.

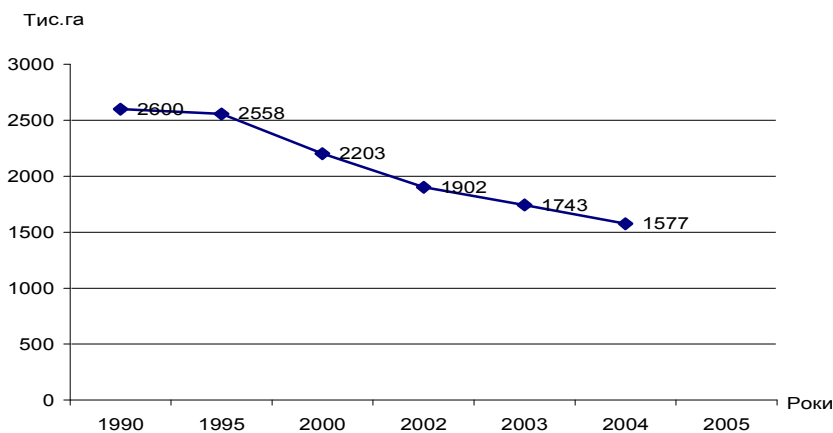

Рис. Динаміка площ зрошуваних земель сільськогосподарських підприємств України

За охопленій на цьому рисунку період часу загальна площа зрошуваних земель аграрних підприємств України скоротилася з 2600 тис.га у 1990р. до 1577 тис.га у 2004р., тобто в 1,6 раза. Основною причиною цього є висока капіталоємність зрошуваних систем і самого процесу зрошення, що в умовах гострої нестачі у господарств певних фінансових ресурсів їм не під силу. Наявні ж системи вже вийшли з ладу і відновити їх частіш за все практично неможливо.

Водночас слід вказати, що на практиці у зв'язку з порушенням оптимальних норм поливів мають місце негативні випадки погіршення екологічного стану земель і навколишнього середовища в цілому, а в результаті — і зниження якості вирощеної продукції. У цьому плані показовими, на наш погляд, можуть бути негативні наслідки підтоплення земель зони сухого степу Каховського водосховища. У результаті підвищення рівня ґрунтових вод на значних територіях терас Дніпра та Причорноморської низовини багаті темно-каштанові ґрунти втратили свою колишню родючість. На ділянках, що зрошувалися протягом 17 років, рівень засолення досягнув таких величин, які дуже негативно впливають на розвиток сільськогосподарських рослин, розміри і якість їх урожаю. Ураховуючи вказане, поливні норми повинні бути такими, щоб вода повністю використовувалася на живлення рослин і не потрапляла в інші шари ґрунтів.

З використовуваних нині систем зрошення найбільшій уваги заслуговує спільне застосування крапельно-зрошувальної і фітотомоніторингової систем, що з успіхом робиться, наприклад, у ВАТ “Агропромислова фірма “Таврія” Херсонської області. Це підприємство славиться своїми натуральними виноградними винами, особливо — сухими та напівсухими (11 млн. пляшок на рік). В останні роки виробляються і коньяки — в середньому 8 млн. пляшок на рік. Взагалі тут виготовляють 20 найменувань вин і 14 — коньяку.

З вищевказаного можна зробити висновок, що в останні роки і в Україні в цілому, і в її південних областях відбувається

погіршення стану земель сільськогосподарського призначення. Усуненню цієї негативної тенденції та підвищенню ефективності використання аграрних земель сприятиме здійснення висвітленого у статті комплексу заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідковська Л.І. Економічний механізм раціонального використання та охорона земельних ресурсів в аграрній сфері. Автореф. дис... к-та екон. наук.-К., 2006.-19с.
2. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи.-К., 2005.-452с.
3. Корчинська О.А. Соціально-економічні наслідки деградації ґрунтів України//Економіка АПК.-2006.-№4.-С.127-130.
4. Ліщенко Т.М. Формування інфраструктури ринку землі. Автореф. дис... к-та екон. наук.-К., 2006.-20с.
5. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матер. 7 річних Всеукр. конгр. вчених економ -аграрн. 9-10 лист. 2005р. – К., 2005.-83с.